

УДК 811.161.2'276.2:81'38

Наталія Матвеева

СУЧАСНА МОВНА СИТУАЦІЯ (НА МАТЕРІАЛІ МАСОВОГО ОПИТУВАННЯ 2017 РОКУ)

Статтю присвячено проблемі аналізу сучасної мовної ситуації в Україні. Дослідження здійснено на основі найновішого соціолінгвістичного опитування ТОВ «Перша рейтингова система», яке проведено в лютому 2017 року. Проаналізовано мовну поведінку мешканців різних міст України для виявлення їхнього ставлення до мовних проблем, а також схарактеризовано їхні погляди на використання української та російської мов сьогодні та у перспективі.

Ключові слова: мовна ситуація, білінгвізм, диглосія, мовні конфлікти, мовні проблеми, мовна політика.

Проблема українсько-російського білінгвізму в Україні є надзвичайно складною та суперечливою. Адже функціонування в одній країні двох офіційно закріплених мов, порушуючи мовно-культурну єдність її мешканців, стає джерелом постійних конфліктів між двома різномовними частинами населення, перетворюється на дестабілізаційний фактор суспільного життя [Zaliznyak and Masenko : 4]. Саме в такому стані і перебувають українці, оскільки двомовність – дуже поширене явище на наших теренах. Причиною цього є, звичайно, витіснення української мови російською впродовж трьох століть (1654–1990 рр.) перебування України у складі Російської імперії – самодержавної і комуністичної. За цей час велика кількість українськомовних людей перейшла на спілкування російською.

За нинішніх умов взаємини української та російської мов далекі від гармонійного співіснування. Попередні дослідження засвідчують, що столицю України навряд чи можна назвати не те що українськомовною, а навіть двомовною [Zaliznyak : 105]. Функціонування української мови як державної, на жаль, обмежується лише офіційними сферами, тоді як у повсякденному спілкуванні часто домінує російська.

Так, у 2000 р. Центр соціологічних досліджень «Громадська думка» Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем Києва провів соціолінгвістичне дослідження мовної ситуації столиці. На матеріалі масового опитування киян було визначено тенденції поширення української мови. Результати показали, що мовну ситуацію Києва можна схарактеризувати як українсько-російську двомовність з елементами диглосії, де переважає російська мова [Zaliznyak and Masenko].

У 2006–2008 рр. аналіз мовної ситуації було здійснено у рамках проекту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» під керівництвом професора Юліане Бестерс-Дільгер. У результаті доведено, що в Україні мова російської етнічної меншини на деяких територіях більш поширена, ніж державна мова [Мовна].

Громадська організація «Простір Свободи» вже декілька разів оприлюднювала результати огляду «Становище української мови», в яких на основі аналізу показників використання обох мов у різних сферах доводиться прямий зв'язок між русифікацією і загрозою державній незалежності України [Stanovyshche].

Очевидно, що процеси, які відбуваються в сучасному суспільно-політичному житті України, відбиваються і в мовній сфері [Tkachuk 2014]. У зв'язку з цим надзвичайної актуальності набувають соціолінгвістичні дослідження різних областей України і, особливо, Києва, оскільки столиці

належить важлива роль у процесах нормалізації деформованої в період русифікації мовної ситуації країни. Адже, як говорить столиця, так говоритиме вся Україна [Zaliznyak and Masenko : 20].

Зрозуміло, що в ситуації двомовності (а інколи й полімовності) українці, як слушно зауважує Т. Ткачук, постійно проживають ситуацію взаємодії або ж взаємовпливів різних світоглядних позицій, сформованих під впливом певних мов, насамперед української та російської. Окрім цього, потрібно враховувати, що в Україні стосунки між українськомовним і російськомовним населенням сформовані ще й під впливом історичних факторів, які досі продовжують визначати особливості сприйняття інформації, переданої різними мовами [Ткачук 2016]. Ще одним фактом деформованості мовної ситуації в Україні є те, що співвідношення українськомовної та російськомовної частин населення не відповідає співвідношенню українців та росіян на її території [Masenko 2004 : 116].

Але основна проблема полягає в тому, що «більшість людей не замислюється над природою міжмовних конфліктів, хоча очевидно, що співіснують і конкурують між собою не мови, а люди – їхні носії» [Zaliznyak and Masenko : 4]. Саме тому завданням сучасних соціолінгвістичних досліджень є з'ясування причин та мотивації зміни мовного коду.

У нашій статті ми проаналізуємо мовну поведінку мешканців різних міст України з метою виявлення їхнього ставлення до мовних проблем, спираючись на дані найновішого соціолінгвістичного дослідження ТОВ «Перша рейтингова система» на замовлення фонду «Фольксваген» «Етнолінгвістичні конфлікти, мовні політики».

У лютому 2017 р. було проведено анкетування 2007 респондентів – мешканців усіх регіонів України, окрім тих, що не контролюються українською владою. Цільовою групою дослідження стали особи віком від 18 років і старші, методом отримання інформації – індивідуальне інтерв'ю за місцем проживання респондента.

Під час анкетування було визначено пріоритети у виборі мови під час формального та неформального спілкування, погляди українців на використання української та російської мов сьогодні та у перспективі.

Так, на запитання про те, чи змінилася ситуація щодо вживання української та російської мов, а також ставлення до них після подій на майдані Незалежності у 2013-2014 рр. та на початку війни з Росією, приблизно половина респондентів відповіли, що майже нічого не змінилося. 61,2% вказали, що їхнє ставлення до української мови лишилось без змін, про незмінне ставлення до російської відповіли ще більше (73,8%). 61,1% опитаних вказали, що російська мова, на їхню думку, продовжує функціонувати в такому самому обсязі. Щодо української – 34,6% людей вважають, що існування мови

істотно розширилось, проте 42,8% все-таки твердять, що нічого не змінилося. Як бачимо, події Революції Гідності мало вплинули на мовні вподобання багатьох українців, а тому люди майже не пов'язують мовні питання із політичними. Порівнюючи ці дані із результатами анкетування студентів (протягом лютого – березня 2017 року нами було проведено невелике анкетування серед 321 студента трьох університетів: Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут»), варто зазначити, що думка молоді з цього приводу дуже відрізняється. 72% студентів вважає, що українська мова стала престижнішою після подій 2013-2014 рр.

Тому очевидною проблемою є те, що більшість людей не розуміє суті та причин мовних конфліктів, а також зв'язку між питанням цілісності України та поширенням на її території двох мов. Це доводять відповіді респондентів на низку таких запитань. Так, на питання про те, чи в Україні існує конфлікт на мовному ґрунті, майже половина (46,9%) відповіли, що ніякого конфлікту немає, і лише 6,5% дали ствердну відповідь. 54,3% опитаних вважають, що українська та російська мови не конкурують, а мирно співіснують на території України. 52,4% впевнені, що для цілісності держави не є загрозою функціонування двох мов, як наслідок, половина громадян в жодному разі не вважає, що втрата Криму та події на Донбасі якимось чином пов'язані із активним функціонуванням російської мови. У той же час три чверті опитаних погоджуються із твердженням, що мова – це не лише питання культури, але й національної єдності та державної безпеки, а також один із атрибутів державності. Тобто, значна частина українців зовсім не розглядає мовні питання як важливі та актуальні сьогодні, адже гадає, що використання української мови відповідає її статусу «державної».

Слід зауважити також той факт, що кількість респондентів, які вважають, що державна мова має вживатись у більшому обсязі, ніж тепер, і ті – що у такому самому, не істотно відрізняється (49,7% і 39,7% відповідно). Більше того, 45% хоче, щоб російська мова використовувалась у такому самому обсязі, як зараз. Студенти є більш свідомими у цьому плані. Підтвердимо це тим, що 65% опитаних студентів твердять, що державна мова вживається менше, ніж цього вимагає статус.

Отже, як бачимо, населення нашої країни не замислюється над мовними проблемами і чітко диференціює мову та її носіїв, адже більшість людей стверджує, що мова, якою спілкується людина, ні в якому разі не впливає на ставлення до неї. Опитаним практично не доводилось натрапляти на прояви дискримінації за мовною ознакою, тому вони не надають цій проблемі великого значення.

Видно, що українців здебільшого влаштовує сучасна мовна ситуація. Половина респондентів називає інформаційний простір нарівно російськомовним та українськомовним, не вбачаючи в цьому жодних проблем. 75,8% опитаних вважає, що українськомовне населення має можливість задовольнити свої культурно-інформаційні потреби; 58,5% стверджує те саме щодо російськомовних людей. Приблизно однакова кількість респондентів дала ствердну та заперечну відповіді на питання про те, чи важливо для них обирати мову для читання книжок, газет, прослуховування радіопередач, перегляду телепрограм та фільмів у кінотеатрі. Тобто половина людей не надає ніякого значення вибору мови для задоволення культурно-інформаційних потреб. Для студентів вибір мови є більш принциповим, адже досить помітною є невідповідність між реальним станом ЗМІ і таким, яким би його хотіла бачити молодь. Якщо більшість студентів зараз читає пресу та дивиться телебачення обома мовами, то у перспективі 75% усіх хоче бачити інформаційний простір повністю українськомовним.

Незважаючи на те, що не всі українці погоджуються з існуванням мовних проблем, результати анкетування чітко показують, що білінгвізм є поширеним явищем в Україні, а отже, конфлікти на мовному ґрунті все-таки існують. Як видно із результатів опитування, половина респондентів (48,7%) позиціонує себе як двомовців. Майже стільки зараховує до білінгвів мешканців всієї України. До того ж, 55,2% опитаних вважає, що, якщо переважна більшість громадян України будуть білінгвами, це дозволить запобігти конфліктам на мовному ґрунті. Очевидно, що населення перебуває під сильним тиском російськомовного середовища, від чого великою мірою і залежить їхня мовна поведінка. Підтверджує таку думку те, що у присутності українськомовних людей 63% респондентів говорять переважно українською, 18,4% – українською і російською та лише 17% спілкуються російською. У присутності російськомовних людей ситуація значно відрізняється. У такому випадку половина опитаних спілкується російською; 22,7% використовують обидві мови та 28,8% – українську. Це свідчить про те, що населення здебільшого є двомовним, а тому не звертає особливої уваги на вибір мови спілкування, а часто робить це автоматично, залежно від мови спілкування співрозмовника.

Дані анкетування доводять також існування диглосії. Виявляється, що розуміння формального та неформального спілкування є досить істотним фактором для вибору мови. Якщо близько 60% респондентів твердить, що здебільшого українська мова використовується у формальному спілкуванні (державних закладах, школі), то у неформальному – маємо відмінні погляди. Приблизно 40% опитаних чують українську в магазинах, кафе, громадському транспорті, з родиною та друзями. Такі показники опитування підтверджують

тенденцію до домінування української мови в офіційному спілкуванні, а російської або обох – у побутовому.

Суперечливим видається той факт, що половині населення зовсім не принципово, яку мову використовувати для своїх потреб, проте три четверті опитаних все-таки вважають спілкування українською значно престижнішим, ніж російською (лише 29% називає російську мову престижною). Впадає у вічі також неоднозначність поглядів щодо майбутнього статусу української та російської мов. 65,2% українців думає, що поширення української мови на всі сфери мовлення не призведе до загострення міжнаціональних відносин, але водночас 36,4% – не проти надання російській мові статусу другої державної чи офіційної. Проте все-таки більша частина респондентів не бачить загрози для цілісності України як держави внаслідок поширення на її території двох мов.

Не є однастайними українці й у поглядах на політичні питання, адже часто дають суперечливі та неоднозначні відповіді. Наприклад, близько 70% опитаних не влаштовує сучасний внутрішній та зовнішній курс держави. 38,3% респондентів вважає, що пріоритетом у зовнішній політиці мають бути взаємовигідні відносини що з країнами Європи, що з Росією. Водночас троє із чотирьох хоче затвердження візового режиму з Росією та закриття кордонів. Очевидно, що українці ще самі не зовсім зрозуміли суті не тільки мовних, але й політичних проблем, та остаточно не визначились зі своєю позицією.

Проте позитивним моментом є налаштованість українців на збільшення обсягу функціонування рідної мови у майбутньому. Так, половина опитаних все-таки хоче, аби їхні діти (майбутні діти) навчались та говорили державною мовою (51,4% і 48,6%). І лише близько 11% бачать навчання та спілкування своїх дітей російською. Майже всі респонденти вважають, що громадянам України обов'язково володіти державною мовою, а для всіх держслужбовців та для отримання громадянства України потрібно запровадити іспит з української мови. Так само є потреба у реформі освітньої галузі. Більшість виступає за те, аби в усіх державних закладах освіти викладання було державною мовою, щоб викладачі та вчителі спілкувались нею під час усього навчального процесу, а не лише на уроках. Звичайно, всі стверджують, що у загальноосвітній школі необхідно як окрему дисципліну вивчати українську мову. Зауважимо, що лише половина вказала на важливості вивчення російської. Більше того, близько 60% опитаних не бачить потреби у тому, аби російська мова на законодавчому рівні мала якісь переваги порівняно із мовами інших національних меншин. Тому українці таки хочуть, щоб державна мова зміцнила свої позиції та стала домінантною у формальному спілкуванні.

Помітним є той момент, що населення не чинить опору законодавчому закріпленню різноманітних положень щодо української мови. Так, більшість респондентів поставились би позитивно до того, щоб усі держслужбовці,

керівники навчальних та медичних закладів користувались рідною мовою, щоб мова телебачення та радіомовлення, друкованих ЗМІ та реклами була тільки українською. А тому завданням української мовної політики має бути поступова трансформація інформаційно-культурного простору у бік збільшення кількості українськомовної продукції.

57,3% респондентів вважають, що у перспективі українська мова має стати основною в усіх сферах спілкування. Безперечно, це можливо. Але така переорієнтація має відбутись не тільки завдяки розумним та виваженим діям керівництва, але й завдяки свідомому прагненню самих громадян. Чехія, Словаччина, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, Хорватія вже довели, що можливо забезпечити повноцінне функціонування рідної мови на своїй території та уникнути мовних конфліктів.

Отже, державна політика у мовній сфері повинна сприяти поширенню української мови на всі сфери мовлення та підвищенню престижу всього українського. А оскільки громадяни вже починають розуміти суть мовних проблем та не опираються різноманітним заборонам російської та російськомовної продукції, можемо прогнозувати, що російська мова поступово втратить домінуючі позиції у спілкуванні наших громадян, а її місце посяде українська, як це і належить державній мові.

References

Masenko, Larysa. *Mova i suspil'stvo: Postkolonial'nyy vymir (Language and society: postcolonial aspect)*. Kyiv, 2004.

Masenko, Larysa. *Narysy z sotsiolingvistyky (Sociolinguistic notes)*. Kyiv, 2010.

Movna polityka ta movna sytuatsiya v Ukraini: analiz i rekomendatsiyi (Language policy and language situation in Ukraine: analysis and recommendations). Ed by Yu. Besters-Dil'ger. – 2-nd edition. Kyiv, 2010.

Stanovyshche ukrayins'koyi movy v Ukraini u 2016 rotsi: doslidzhennya (The Ukrainian language in Ukraine in 2016: investigation) [Elektronnyy resurs] // Argument. – 2016. – Rezhym dostupu: <http://argumentua.com/stati/stanovishche-ukra-nsko-movi-v-ukra-n-u-2016-rots-dosl-dzhennya>

Tkachuk, Taras. “Vplyv urbanistychnoho sotsiumu na vybir movy respondentom u bilinhval'nykh umovakh (Impact of urban society on language selection in bilingual environment)”. *Teoretychna i dydaktychna filolohiya: Zbirnyk naukovykh prats' (Theoretical and didactical philology)* 17 (2014): 450–461.

Tkachuk, Taras. “Identyfikatsiyana funktsiya movy v bilinhval'nomu seredovyschi (na prykladi mista Vinnytsi) (Language function of identification in a situation of bilingualism)”. *Teoretychna i dydaktychna filolohiya. Seriya: Filolohiya (literaturoznavstvo, movoznavstvo) (Theoretical and didactical philology)* 23 (2016): 149–157.

Zaliznyak, Hanna and Larysa Masenko. *Movna sytuatsiya Kyyeva: den' nynishniy ta pryedyeshniy (Language situation in Kyiv (today and tomorrow))*. Kyiv, 2002.

Zaliznyak, Hanna. *Movnyy konflikt u stolytsi v otsinkakh fakhivtsiv (Language conflict in Kyiv in the views of specialists)*. *Movni konflikty i harmonizatsiya suspil'stva: Materialy naukovoyi konferentsiyi (Language conflicts and harmonization of society)*. Kyiv, 2002: 105–107.

Abstract

Nataliya Matveyeva

MODERN LANGUAGE SITUATION (ON THE BASIS OF THE 2017 SURVEY)

Background. Much research has been devoted to the problem of language situation. But in this study it has been analyzed on the basis of the newest sociolinguistic survey in 2017. The article “Modern language situation (on the basis of the 2017 survey)” deals with the problem of Ukrainians’ attitude to the Ukrainian and Russian languages and their usage in everyday life.

Purpose. The purpose of this paper is to identify the attitude of Ukrainians to the language problems and analyze their thoughts on the usage of the Ukrainian and Russian languages in the future.

Methods. The research was conducted by analyzing the results of surveys that were distributed among 2007 respondents across the whole country, except for the territories that are out of control of Ukrainian government. The method of interview was used to collect these data.

Results. The results have shown that bilingualism and diglossia exist in Ukraine. However, the main problem is that most people do not understand the nature of not only language conflicts but also the political ones. The evidences of this are the ambiguous and contradictory answers on many questions. The paper considers the fact that now people do not resist the legislative consolidation of various provisions regarding the Ukrainian language. So the task of Ukrainian language policy is to increase the amount of the Ukrainian language.

Discussion. We can conclude that the Ukrainian language will become the main one in all spheres of communication in the future if society and government understand the essence of language problems and try to force out the Russian language of formal and informal communication. As a result, Ukrainian will replace it as it must be the state language.

Keywords: language situation, bilingualism, diglossia, language conflicts, language problems, language policy.